

संशोधनाची कार्यपद्धती : मांडणी व दिशा

श्री. नितीन पोपटराव बच्छाव^१ & डॉ. सुरेश पाटील^२

^१संशोधक

^२मार्गदर्शक, य. च. म. मु. विद्यापीठ, नाशिक

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

कुठलेही संशोधन कार्य करतांना सर्वप्रथम संशोधन समस्या विचारात घेऊन त्यानुसार संशोधन समस्या निश्चित करणे गरजेचे आहे.

संशोधन शीर्षक, संशोधन समस्या निश्चिती झाल्यानंतर संशोधन आराखडा करतांना सर्वप्रथम संबंधित साहित्याचा व संशोधनाचा आढावा घेणे गरजेचे आहे. तदनंतर संशोधनाची उद्दिष्टे, गृहितके, परिकल्पना,चलांची मांडणी करणे अत्यावश्यक आहे.

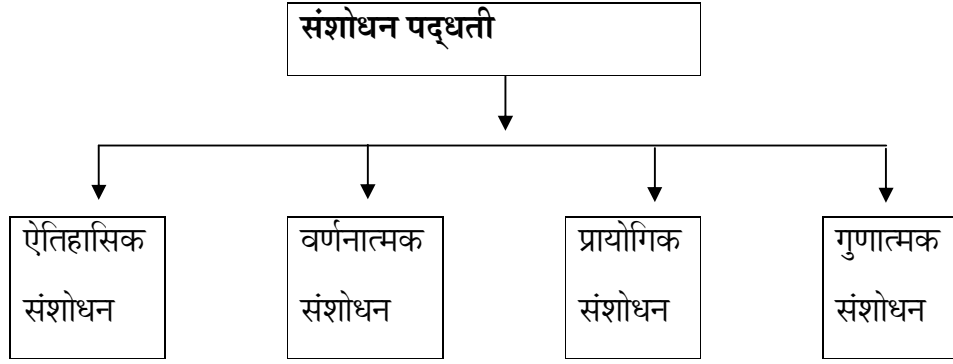
या उपरोक्त बाबींची मांडणी केल्यानंतर संशोधनाची कार्यपद्धती (Research Methodology) महत्त्वाची आहे.

संशोधन कार्यपद्धती

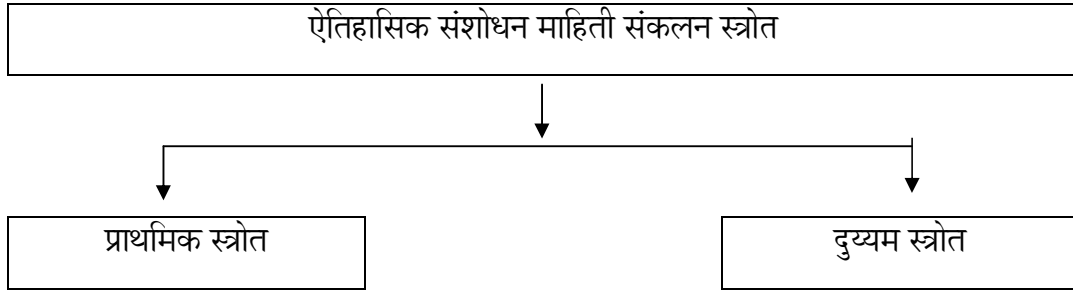
- १) संशोधन पद्धती
- २) जनसंख्या व नमुना निवड
- ३) संशोधनाची साधने
- ४) संख्याशास्त्रीय परिमाणे

या चार प्रमुख घटकांचा समावेश संशोधनाच्या कार्यपद्धतीत होतो.

१) **संशोधन कार्यपद्धती-** संशोधनाच्या प्रामुख्याने ४ पद्धती आहे.

अ) **ऐतिहासिक संशोधन-** ऐतिहासिक संशोधन पद्धतीच्या साहाय्याने भुतकाळाशी संबंधित असणाऱ्या समस्या किंवा माहिती संकलन केले जाते. या प्रकारच्या संशोधनासाठी संशोधकाला भुतकाळातील घटनांचा अभ्यास करावा लागतो.

ब) **वर्णनात्मक संशोधन-** या वर्णनात्मक संशोधन अंतर्गत

- i) शालेय विद्यालय सर्वेक्षण
- ii) सर्वेक्षण परिक्षण
- iii) सर्वेक्षण वारंवारिता अभ्यास
- iv) सर्वेक्षण मूल्यांकन
- v) पाठपुरावा अभ्यास
- vi) न्यादर्श सर्वेक्षण

या संशोधनाचा उपयोग होते.

क) प्रायोगिक संशोधन- या पद्धतीमध्ये १) स्वाश्रयी चल व २) आश्रयी चल असते. यात चलांवर नियंत्रण ठेवून कृति कार्यक्रम राबविला जातो व त्याची परिणामकारकता अभ्यासली जाते.

पूर्वात्तर चाचणीत विद्यार्थ्यांना पूर्वचाचणीपेक्षा अधिक गुण मिळाले तर राबविलेला कृतिकार्यक्रम / उपक्रम परिणामकारक ठरतो.

यात १) कार्यात्मक अभिकल्प व २) घटकात्मक अभिकल्प असतो.

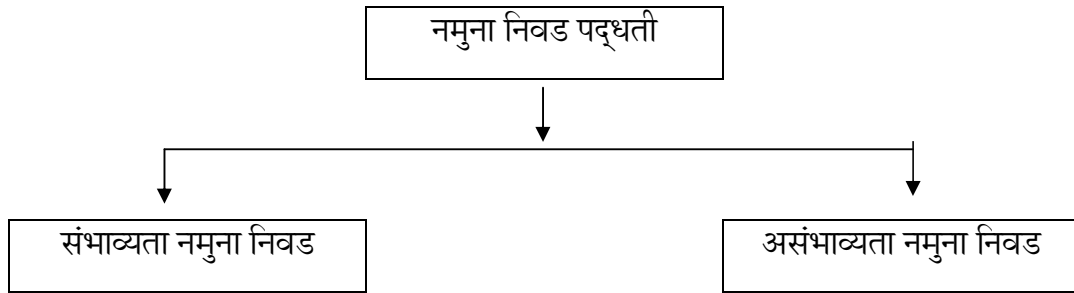
ड) गुणात्मक संशोधन- कोणत्याही प्रकारची सांख्यिकी अथवा परिमाणदर्शक साधनांचा वापर न करता निष्कर्ष मांडलेले कोणत्याही प्रकारचे संशोधन म्हणजे गुणात्मक संशोधन होय.

गुणात्मक संशोधनामुळे वास्तवतेचा विचार होतो. आधार सामुग्रीचे निरीक्षण करता येते. ऑडिओ या साधनामुळे ध्वनित ज्ञानाचा वापर होतो.

उपरोक्त ४ संशोधन पद्धतींपैकी उचित संशोधनाची पद्धती शिर्षक व उद्दिष्टे विचारात घेऊन निवडावी लागते.

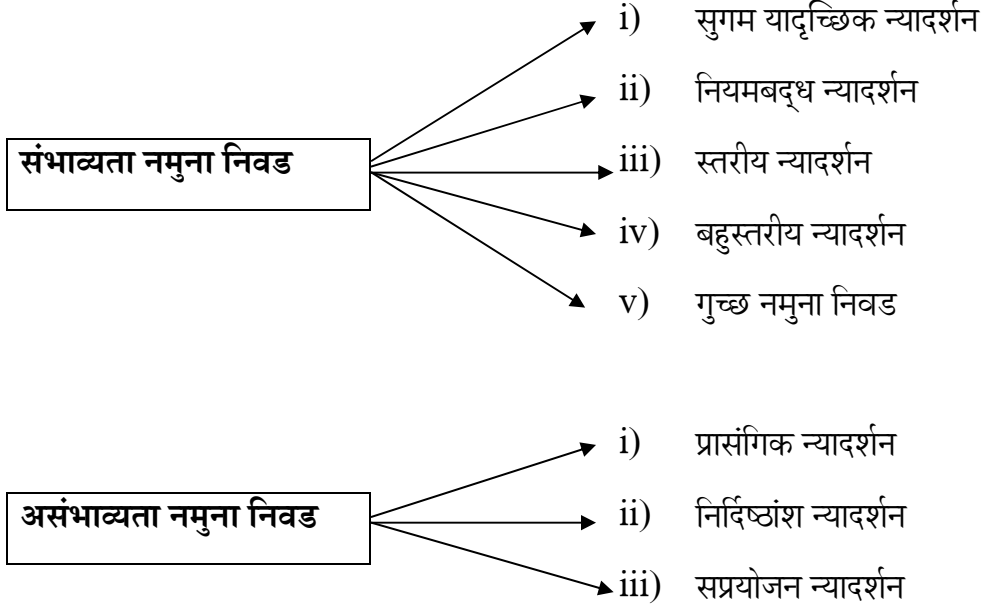
२) जनसंख्या व नमुना निवड

संशोधन समस्या विचारात घेऊन जनसंख्येतून नमुना निवड करावी लागते. जनसंख्येतील प्रतिनिधीक स्वरूपात निवड केलेल्या संचाला किंवा गटाला त्या जनसंख्येचा नमुना म्हणतात.

i) संभाव्यता नमुना निवड- या प्रकारच्या नमुना निवडीमध्ये जनसंख्येतील प्रत्येक घटक येण्याची शक्यता असते.

ii) असंभाव्यता नमुना निवड- या प्रकारच्या नमुना निवडीत प्रत्येक घटक येण्याची शक्यता नसते.

यापैकी योग्य नमुना निवड पद्धती संशोधकाने निवडावी. शक्यतो पथदर्शी अभ्यास करावा.

३) संशोधनाची साधने

संशोधनाकरिता आवश्यक माहितीचे संकलन हे संशोधन साधने व तंत्राद्वारे करावे लागते. i) निरीक्षण, ii) प्रश्नावली, iii) मुलाखत, iv) चाचणी, v) पदनिश्चयन श्रेणी व पडताळा सूची या साधनांद्वारे / तंत्राद्वारे माहिती संकलन करावे.

४) संख्याशास्त्रीय परिमाणे

मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण संख्याशास्त्रीय परिमाणाद्वारे करावे लागते.

i) शेकडेवारी, ii) मध्यमान, iii) प्रमाण विचलन, iv) 'टी' चाचणी ही काही प्रमुख संख्याशास्त्रीय परिमाणे आहेत. उपरोक्त प्रमुख ४ घटकांच्या साहाय्याने संशोधनाची कार्यपद्धती तयार करता येते. एक प्रकारे 'संशोधनाची कार्यपद्धती' ही त्या संशोधनाचा आत्मा आहे असे म्हणता येते.

संदर्भ सूची

भिंताडे, वि.रा. **शैक्षणिक संशोधन पद्धती.**

पुणे : नूतन प्रकाशन.

चित्ते, एच.डी. **शैक्षणिक संशोधन : मांडणी व दिशा.**

नाशिक : सात्विक प्रकाशन.

Kothari, C.R. Research Methodology.

New Delhi : A.P.H. Publishing.